

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1971

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ

Τὸ θέμα τοῦ περιβάλλοντος ἐμφανίζεται τοὺς τελευταίους καιροὺς εἰς ὅλον τὸν κόσμον ὡς πρόβλημα ἐπιβιώσεως τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅπως πάντοτε, εἰς τὰ θέματα ποὺ ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος, διαμορφώνεται σιγὰ-σιγὰ ἓνας ὁμαδικὸς πανικός, ποὺ ξεκινῶντας ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα ἐνοχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἄλλοτε ἐναντι τοῦ Θεοῦ, σήμερον ἐναντι τῆς φύσεως, διασπείρει τὸν τρόμον τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς. Ὅταν μάλιστα ὁ πανικός στηρίζεται εἰς ἐπιστημονικὰς διαπιστώσεις ὁδηγεῖ εἰς τὴν καθολικὴν ψύχωσιν τοῦ τέλους τῆς ζωῆς. Πράγματι δὲ ὠρισμένα διαπιστώσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἀναφερόμεναι εἰς τὰς δυσαρέστους πλευρὰς τῆς ἐπιτευχθείσης τεχνικῆς προόδου, ἀπετέλεσαν τὰ σημαντὰ τοῦ κινδύνου τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος Ὁργανισμῶν, ὡς τὰ Ἑνωμένα Ἔθνη, ἡ Οὐνέσκο καὶ αὐτὸ τὸ ΝΑΤΟ. Ἀλλὰ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τῶν Ἑγετῶν τῶν μεγάλων Κρατῶν, ποὺ αἰσθάνονται ὅτι τὸ χρέος των δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὸ νὰ κατέχουν ἀπλῶς καὶ νὰ ἀσκοῦν κατὰ κάποιον ὁποιοδήποτε τρόπον τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ φροντίζουν διὰ τὸ μέλλον τῶν λαῶν τους, ἰδίως ὅταν τὸ μέλλον αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν τύχην τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου. Εἰς τὴν Γαλλίαν μάλιστα καὶ εἰς τὴν Μεγάλαν Βρετανίαν ἰδρῦθησαν καὶ ἰδιαίτερα Ἐπιτροπεία τοῦ περιβάλλοντος. Καὶ εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας Ὁμοσπονδιακὸς Ὁργανισμὸς προστασίας ἀπὸ τῆς ρυπάνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας.

* * *

Μερικαὶ ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις αὐτὰς εἶναι αἱ ἐξῆς :

Ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως εἰς τὴν τεχνικὴν δὲν εἶναι ἀπεριόριστος. Πρῶτον,

διότι πολλάκις ἡ φύσις ἐκδικεῖται. Ὑποστηρίζεται π.χ. σήμερον ὅτι τὸ περίφημον μέγα φράγμα τοῦ Ἀσσουνάν, διὰ τὸ ὁποῖον τόσον θόρυβος ἔγινε καὶ τόσα ἐδαπνήθησαν διὰ τὰ κατασκευασθῆ καὶ διὰ τὰ μεταφερθῶν αἱ Αἰγυπτιακαὶ ἀρχαιότητες τοῦ Ἀμπον-Σιμπέλ καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ραμσῆ τοῦ Δευτέρου, κινδυνεύει νὰ κατακλυσθῆ γρήγορα ἀπὸ τὰς ὕλας ποῦ εἰσφέρει εἰς τὴν λίμνην τοῦ ὁ Κυανοῦς Νεῖλος, ὅπως συνέβη ἤδη μὲ τὸ ἰταλικὸν φράγμα τοῦ *Alto Adige*. Δεύτερον, διότι ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως εἶναι χρήσιμος διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, μόνον ὅταν αἱ ζημίαι ποῦ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν πρὸοδον ἡμποροῦν νὰ ἀποκατασταθοῦν μὲ τὴν λειτουργίαν τῶν αὐτοματισμῶν ποῦ περιέχει ἡ ἰδία ἡ φύσις. Τὸ νερὸ π.χ. τὸ ὁποῖον ἀναζητεῖ ἡ σύγχρονος ζωὴ καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς βιομηχανίας ὁλονὲν καὶ βαθύτερον εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς γῆς, δὲν εἶναι δυνατόν, μὲ τὰς σημερινὰς ἀνάγκας τῆς καταναλώσεως, νὰ παραχθῆ εἰς τὴν ἀπαιτουμένην ἐπάρκειαν ἀπὸ τὴν φύσιν διὰ τὰ ἀντιμετωπισθοῦν καὶ αὔριον αἱ ἀνάγκαι αὐταί, ἀξαναμέναι μάλιστα διαρκῶς, ὅσον καὶ ἂν καθημερινῶς ἀνευρίσκωνται νέαι διέξοδοι, στηριζόμεναι εἰς τὴν τεχνικὴν πρὸοδον, ὅπως εἶναι ἡ χρῆσις ἀφαλατωμένου θαλασσίου ὕδατος. Ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι τὸ νερὸ ποῦ ὑπάρχει εἰς τὸν πλανήτην μας εἶναι ἴσως ἐπαρκές, ὡς συνολικὴ ποσότης, κατανέμεται ὁμως τόσον ἀνίσως, ὥστε πλέον τοῦ ἡμίσεος τῆς γῆς νὰ διατρέχῃ ἄμεσον κίνδυνον ἐκ τῆς ἐλλείψεως του, ἡ τεχνικὴ δὲ πρὸοδος εἶναι ἀδύναμος νὰ ἰσοροπήσῃ τὴν κατανομήν. Ἐξ ἄλλου, ἡ φύσις δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος εἰς τὴν παραγωγὴν ὕδατος καὶ οὕτω τὸ πρόβλημα τῆς ἐλλείψεώς του, ποῦ εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ κόσμου, ἀποβαίνει καθ' ἡμέραν δυσχερέστερον νὰ ἀντιμετωπισθῆ. Ἄν μάλιστα προστεθῆ καὶ ἡ ρύπανσις τῶν φυσικῶν ὑδάτων τῶν ποταμῶν ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ κατάλοιπα, τὰ πράγματα περιπλέκονται περισσότερον. Καὶ γίνονται χειρότερα, ὅταν ἡ ρύπανσις προέρχεται ἀπὸ μεταλλικὰ παράγωγα, χρησιμοποιούμενα ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν ὅπως π.χ. τὰ ἔχοντα βᾶσιν τὸν ὑδράργυρον, τὸν μόλυβδον, τὸν χαλκόν, ὅπότε ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν κατορθώνει νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ τυχόν χρησιμοποιουμένου τοιοῦτου ὕδατος, διότι, αἱ προκαλούμεναι δηλητηριάσεις ἐνεργοῦν σωρευτικῶς.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὸ θέμα τοῦ ποσίου ὕδατος. Καὶ τῶν θαλασσῶν τὰ ὕδατα ρυπαίνονται εἰς τρόπον ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξαφανίζοντα τὴν ἐνάλιον ζωὴν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπαγορεύοντα εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων νὰ λούωνται εἰς τὰ νερὰ τῶν πλησιεστέρων ἀκτῶν, μολυσμένα ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πίσσαν καὶ τὰ πετρέλαια τῶν πλοίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ποικίλα μικρόβια, δημιουργούμενα ἀπὸ τὴν ρύπιν εἰς τὴν θάλασσαν τῶν ἀπορριμμάτων τῶν πόλεων καὶ τῶν περιτωμάτων. Ἄλλὰ καὶ τῶν ἀχρηστων ἀντικειμένων ἐκ πλαστικῆς οὐσίας, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς, ἡ ἀπόρριψις εἰς τὴν θάλασσαν δημιουργεῖ ἀφάνταστα προβλήματα, διότι

οί ειδικοί λέγουν ότι χρειάζονται δεκάδες έτων, άλλοι δέ εκατοντάδες, διὰ νὰ διαλυθοῦν ταῦτα εἰς τὴν θάλασσαν. Κατ' ἄλλους μάλιστα, τὰ ἐξ ὠρισμένων πλαστικῶν ὑλῶν δοχεῖα δὲν διαλύονται ποτέ. Ὁ δὲ αὐτόματος καθαρισμὸς τῶν βυθῶν τῶν ὠκεανῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ξεκινᾷ ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἀτμοσφαιράς, χρειάζεται 60 ἕως 80 χρόνια. Ἀλλὰ ἡ ρύπανσις συνεχίζεται καθ' ἡμέραν !

Ἡ λεγομένη ρύπανσις ἢ μόλυνσις τῆς ἀτμοσφαιράς ἢ ὅπως ἄλλως θεωρηθῆ ὅτι πρέπει ἀκριβέστερον νὰ λέγεται τὸ φαινόμενον τῆς μεταβολῆς τῆς συνστάσεως τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος—διότι καὶ τὸ θέμα τῆς ὀνομασίας εἶναι ἀντικείμενον ἀμφισβητήσεως, εἰς τὴν Γαλλίαν π.χ. συζητοῦν περὶ pollution καὶ nuisance,—φαινόμενον γνωστὸν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων ὡς θέμα καυσασέρων, εἶναι ἐξ ἐκείνων ποὺ ὀδηγοῦν κατὰ τοὺς εἰδικοὺς εἰς βιολογικὸν ἐκφυλισμὸν τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

Ἡ ἔκθεσις τῆς Γενικῆς Γραμματείας τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν τῆς 26 Μαΐου 1969 ὑπολογίζει ὅτι τὸ διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος ηἰδξήθη εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν κατὰ 10% κατὰ τὰ τελευταῖα 100 ἔτη καὶ θὰ ἀἰξηθῆ μέχρι τοῦ 2000 κατὰ 25 εἰσέτι τοῖς ἑκατόν. Καὶ τονίζει ὅτι εἶναι ἄγνωστος ἡ ἐπίδρασις τῆς ἀἰξήσεως αὐτῆς ἐπὶ τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ κλίματος τῆς γῆς («ἐνδεχομένως ὅμως θὰ εἶναι καταστροφικῆ»).

Ἐξ ἄλλου, ἡ καταστροφή τῶν «φυκιῶν» τῆς θαλάσσης, ποὺ εἶναι παραγωγικὰ ὀξυγόνου, ὀδηγεῖ εἰς μείωσιν τῶν ἀνανεωτικῶν φυσικῶν μηχανισμῶν τῆς ἀτμοσφαιράς.

Ἡ πολλαχοῦ χρησιμοποιουμένη μέθοδος τῆς καύσεως τῶν ἀπορριμμάτων τῶν πόλεων ἐπιτείνει τὸ φαινόμενον. Ὅπου πάλιν δὲν γίνεται ἡ καῦσις αὐτῆ, ἀλλὰ τὰ ἀπορρίματα θάπτονται ἢ ἐκχύνονται εἰς τοὺς ἀγρούς, πρᾶγμα ποὺ συμβαίνει συνήθως παρ' ἡμῖν, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι μικρότερον, οὔτε τὰ ἀποτελέσματά του διαφορετικά.

Εἶναι δὲ ἀπάνταστος ὁ ὄγκος τῶν ἀπορριμμάτων.

Ἐπολογίζεται εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας — ποὺ εἶναι ἡ χώρα τῶν στατιστικῶν — ὅτι ἀνέρχονται εἰς 360 ἑκατομμύρια τόννους κατ' ἔτος. Ἡ δὲ ἀπόρριψις των στοιχίζει εἰς τοὺς Δήμους 4 δισεκατομμύρια τετρακόσια ἑκατομμύρια δολλάρια. Γενικώτερον εἰς μόνας τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας ὑπολογίζεται ὅτι κάθε χρόνον ἀπορρίπτονται ἢ ἀποβάλλονται 142 ἑκατομμύρια τόννοι ἐπιβλαβοῦς καπνοῦ, 7 ἑκατομμύρια αὐτοκίνητα, 8 δισεκατομμύρια δοχεῖα, 26 δισεκατομμύρια φιάλαι καὶ 50 τρισεκατομμύρια γαλόνια μολυσμένου νεροῦ.

Εἰς τὴν ἰδίαν χώραν τῶν στατιστικῶν ὑπολογίζεται ὅτι 375.000 βρέφη ἀπέθανον ἀπὸ τὴν ραδιενέργειαν τῶν πυρηνικῶν ἐκρήξεων εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας μέχρι πέρυσι.

Και καυχῶνται μὲν οἱ Λονδρέζοι, ὅτι κατώρθωσαν νὰ ἀπομακρύνουν διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας των («περὶ καθαροῦ ἀέρος») τὴν ὀμίχλην ἀπὸ τῆν πόλιν των, μὲ ὠρισμένα μέτρα προστασίας κατὰ τῶν καπνῶν, καὶ ὅτι ἐνεφανίσθησαν καὶ πάλιν εἰς τὸν Τάμεσιν δείγματά τινα ἰχθερῶν καὶ δὴ σολωμοῦ, ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν μετεβλήθησαν σοβαρῶς διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων πὸν ζοῦν εἰς τὴν μολυσμένην ἀτμόσφαιραν τῆς μεγαλοπόλεως. Μικρὰν ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἶχε σημασίαν ἡ νομοθεσία τῆς Πολιτείας τῆς Καλιφορνίας ἐπὶ τῆς ἐκ τῶν αὐτοκινήτων ρυπάνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας, βάσει τῆς ὁποίας συζητεῖται εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας τὸ ὄλον πρόβλημα μὲ στόχον τὴν δημιουργίαν — καὶ δι' ἄλλους φυσικὰ λόγους — τῶν ἠλεκτροκινήτων αὐτοκινήτων.

Δυστυχῶς ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὄλους ὅτι ἡ ρύπανσις εἶναι φαινόμενον συνηρημένον μὲ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν δραστηριότητα. Καὶ ὅτι πρέπει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς μολύνσεως νὰ συνδεθῇ μὲ αὐτήν. Πρέπει δηλαδὴ, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου τῆς ἐνδυνάστευσης ἀντιμετωπίσεώς του, νὰ ἐξετασθῇ ὡς πρόβλημα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ γνωστὸς οἰκονομολόγος *Wassily Leontief*, ὁ δημιουργὸς τῆς θεωρίας τῶν («Inputs-Outputs») ἐφαρμόζων τὴν ἰδίαν αὐτὴν θεωρίαν, ἐξετάζει τὸ ἐνεργητικὸν καὶ τὸ παθητικὸν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως μὲ ποσοστικὰ κριτήρια καὶ τοποθετεῖ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ζημιῶν τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα εἰς τὸ πλαίσιον αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς δραστηριότητος, ἡ ὁποία καὶ πρέπει νὰ τὴν ἀντιμετωπίσῃ. Καὶ θὰ τὰς ἀντιμετωπίσῃ διὰ τῆς δημιουργίας δορυφόρων ἐπιχειρήσεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ζημιῶν πὸν προκαλοῦν εἰς τὸ περιβάλλον αἱ κεντρικαὶ ἐπιχειρήσεις. Διὰ τῆς ἰδρύσεως, π.χ. βιομηχανίας καθαρισμοῦ τῶν ὑδάτων τῶν ποταμῶν ἢ τῆς ἀτμοσφαιρας, δίπλα εἰς μίαν βιομηχανίαν τῆς ὁποίας ἡ δραστηριότης ὀδηγεῖ εἰς τὴν ρύπανσιν αὐτῶν, τοῦ οἰκονομικοῦ βάρους ἐπιπίπτοντος εἰς τὴν κεντρικὴν ἐπιχείρησιν καὶ ἀξάνοντος τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς της. Διὰ τοῦ τρόπου ὁμοῦ αὐτοῦ ἀνατρέπονται αἱ προϋποθέσεις συναγωνιστικότητος τῆς βιομηχανίας αὐτῆς, δημιουργεῖται δηλαδὴ πρόβλημα κοινωνικοποιήσεως τῶν θυσιῶν, πρᾶγμα πὸν εἰς τὴν φιλελευθέραν οἰκονομίαν συγκρούεται πρὸς ὠρισμένας γενικὰς ἀρχὰς πὸν πρέπει νὰ ἀναμορφωθοῦν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο γεννῶνται, ὡς πρὸς τὰς ὀρθὰς ἀπόψεις τοῦ *Leontief* προβλήματα γενικώτερα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὸ τέλος.

Αὐταὶ εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς διαπιστώσεις πὸν προεκάλεσαν τὴν δημιουργίαν τῆς ὁμαδικῆς ψυχώσεως περὶ ἐπικειμένης καταστροφῆς.

* * *

Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκοιεν αἱ ἐξωτερικαὶ αὐταὶ ἐκδηλώσεις, οἱ βιολόγοι ἤρχισαν νὰ

θέτουν προβλήματα δια τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους συνδεόμενα μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν, ὅπως διεμορφώθη αὐτὴ μὲ τὴν τρομακτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς, τὴν παθητικὴν πλὴον, δηλαδή ἀνευ ἐλπίδων κανονικῆς λειτουργίας τῶν ἀνανεωτικῶν τῆς αὐτοματισμῶν, ὑποταγὴν τῆς φύσεως εἰς αὐτὴν καὶ τὰς σκοτεινὰς πλευρὰς τῆς ἀνόδου τῆς καλοπεράσεως εἰς τὴν καταναλωτικὴν κοινωνίαν. Ὑπάρχουν οἱ προβλέποντες ἀφανισμόν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς μικρὸν χρονικὸν διάστημα. Ὑπάρχουν καὶ οἱ ὑπεραπισιόδοξοι ποὺ φθάνουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ καταστροφὴ θὰ ἐπέλθῃ ἐντὸς τῶν προσεχῶν 20 ἐτῶν, ἂν δὲν εὐρεθῆ τρόπος ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος. Οἱ ειδικοί ἔχουν πάντοτε τὴν προδιάθεσιν νὰ νομίζουν ὅτι μόνον ἡ ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἰδικὴν των σκοπιὰν ἔχει ἀξίαν. Ἄλλοι πάλιν, τεχνικοὶ πλὴον αὐτοί, ἐπιστήμονες καὶ κοινωνιολόγοι ἀναλογίζονται ὅτι ἡ Τεχνολογικὴ πρόοδος ἀξάγει τὰς δυνατότητας τῆς καταστροφῆς, ὅχι διότι ἡ «Ἴσορροπία τοῦ Τρόμου» ἢ δημιουργηθεῖσα μὲ τὴν καθ' ἡμέραν ἐπιτεινομένην ἐξάπλωσιν τῶν πυρηνικῶν ἐξοπλισμῶν δὲν θὰ εἶναι καθ' ἑαυτὴν τελεσφόρος ἀνασχετικὸς παράγων τῶν ἀποκαλυπτικῶν συγκρούσεων, ἀλλὰ διότι ἡ ψυχολογία τῶν λαῶν δὲν προσαρμόζεται πρὸς τὰς νέας συνθήκας καὶ δὲν δημιουργοῦνται αἱ νέαι ἡγετικά τάξεις αἱ ὁποῖαι θὰ παύσουν νὰ στρέφουν τὸ βλέμμα νοσταλγικὸν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ θὰ ἀναζητήσουν νέας λύσεις διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ ὅμως ἡ παράδοσις τῆς συζύγου τοῦ Ἀὐτ, ποὺ τόσον χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, εἶναι διδακτικὴ. Μετεβλήθη εἰς στήλην ἄλατος μὲ τὴν ὄψιν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω. Τὴν γυναικα τοῦ Ἀὐτ ἐνθυμίζουσι καὶ οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι καὶ ἰδίως οἱ Ἑγέται των, ἐπικαλούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν παλαιὸν καλὸν καιρὸν, εἰς τὰς ὑγιεῖς, τάχα, ἀρχὰς ποὺ τὸν διεῖπον καὶ τὰ ἀγὰν θεωρούμενα ἦθῃ ποὺ τὸν ἐχαρκτηρίζαν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐξιδανικεύεται τὸ παρελθὸν καὶ λησμονοῦνται αἱ ἁμαρτίαι του. Λησμονεῖται ἡ σύστασις τοῦ Πιττ πρὸς τοὺς Βιομηχάνους νὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀγγλίας τὴν ἐργασίαν τῶν ἀηλίκων, διότι ἐργάζονται πολλὰς ὥρας καὶ ἀποδίδουν περισσότερον μὲ μικρότερον ἡμερομίσθιον. Καὶ λησμονεῖται ὁ ποταμὸς τῶν αἱμάτων καὶ τῶν δακρῶν ποὺ ἐχύθη εἰς ἀναζήτησιν τοῦ φευγαλέου ἰδανικοῦ, ἄλλοτε τῆς ἰσότητος καὶ ἄλλοτε τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἐποχὴ μας, ἐποχὴ ἀποτόμου ἀνοδικῆς ἀλλαγῆς τῆς ζωῆς μας, στερεῖται, ἀλλοίμονον!, τῆς φαντασίας ποὺ ἀπαιτεῖ ἢ ἀνοδικὴ τῆς ἐξέλιξις. Καὶ κινδυνεύει ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῆ εἰς αὐτὴν νὰ καταβροχθισθῆ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν ποὺ τὸ πνεῦμά του ἐδημιούργησεν.

Εἰς αὐτὴν τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἀγωνίας διὰ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου πρέπει φυσικὰ νὰ ἐνταχθοῦν καὶ τὰ προβλήματα ποὺ καὶ αὐτὰ τὰ ἐδημιούργησεν, ἐμμέσως ὅμως, ἢ πρόοδος καὶ ποὺ ἔχουν πάντως καὶ αὐτὰ σχέσιν μὲ τὴν φύσιν.

Ἐν ἀπὸ τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι τὸ τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τῆς γῆς. Ἀπὸ τοῦ

Malthus μέχρι σήμερον ἡ ἀγωνία ἐπιτείνεται, διότι ἀντὶ τῶν πολέμων καὶ τῶν λιμῶν ποὺ ἐπροφήτευσεν ἐκεῖνος, ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ὠδήγησαν εἰς αὐξησιν τοῦ μέσου ὄρου ζωῆς, ὥστε παρὰ τὴν ἐκ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας πτώσιν τοῦ ποσοστοῦ τῶν γεννήσεων εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας, νὰ ὑπολογίζεται ὅτι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 21ου αἰῶνος ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς γῆς θὰ ὑπερβαίῃ τὰ ἑπτὰ δισεκατομμύρια ψυχῶν, ἀντὶ τῶν σημερινῶν τριῶν περίπου δισεκατομμυρίων. Καὶ θὰ μείνῃ μόνον ἡ καθυστέρησις τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ὠρισμένων μόνον χωρῶν, ποὺ ὡς ἀπέδειξε διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ πρόσφατος ἀπογραφή, ὑστεροῦν ἀ ν η σ υ χ η τ ι κ ἄ, ἔναντι ὄλων τῶν γειτόνων των.

Καὶ ἄλλο πρόβλημα, μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ πληθυσμοῦ, ἐμμέσως ὅμως συντηρητέον μὲ αὐτὸ εἶναι τὸ σχετικὸν μὲ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς τὴν ἀφιερωμένην εἰς τὴν ἐργασίαν.

Ὁ *Pierre Gaxotte* ἔγραφε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὅτι ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μὲ τὴν ἐπιμήκυνσιν τῆς περιόδου ἐκπαιδεύσεως, δηλ. τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἐργασίαν, ποὺ φθάνει συχνὰ εἰς τὰ τριάντα καὶ μὲ τὴν συνταξιοδότησίν του εἰς τὰ ἐξήντα, ἂν θεωρηθῇ ὅτι ὁ μέσος ὄρος ζωῆς θὰ εἶναι μετ' ὀλίγον τὰ ὀγδοήκοντα ἔτη, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐργάζεται τριάκοντα ἔτη τῆς ζωῆς του καὶ θὰ μελετᾷ ἢ θὰ ἀναπαύεται τὰ ὑπόλοιπα πενήντα !

* * *

Ἐνέκαθεν ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν. Καί, φυσικά, πρῶτοι τὸ διεπίστωσαν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληρες. Ἄλλ' οἱ Ἕλληρες δὲν ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως. Ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν ἠθικὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὴ ὡς μέλους τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καί, ἀκόμη περισσότερον, διὰ τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν, δηλαδὴ διὰ τὴν κατανόησιν τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἔναντι αὐτῶν τοποθέτησιν τῆς συνειδήσεώς του. Ἡ σ υ ν ε ἰ δ η σ ι ς καὶ τὸ συμπαραμαρτοῦν δ α ι μ ὀ ν ι ο ν εἶναι τὸ βασικὸν στοιχεῖον ποὺ εἰσέφερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὁ Σωκράτης, ὅπως λέγει ὁ *Brunschwig*. Τὴν γνῶσιν τῶν πάντων καὶ τὴν ἐξήγησιν τῆς φύσεως ἐπέδιώξαν οἱ Ἕλληρες καὶ ὄχι τὴν κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῆς. Καὶ μόνον ἐμμέσως, μὲ τὰ ἰδικά μας κριτήρια, θὰ ἤμποροῦσε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀντιμετώπισαν καὶ αὐτὸν τὸν συναγωνισμὸν ἀνθρώπου καὶ φύσεως. Καὶ τοῦτο διὰ τῆς παρεμβολῆς τῆς προσωποποιήσεως μιᾶς ἀνωτέρας δυνάμεως, ὄχι ὅμως ὡς δυνάμεως τῆς φύσεως, ἀλλ' ὡς ἐξουσίας τῶν Θεῶν. Τῶν Θεῶν ἡμφεσβήτησε τὴν ἐξουσίαν ὁ Προμηθεύς, ὄχι τῆς φύσεως. Καὶ ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς τῆς περὶ θεῶν ἀντιλήψεως ἦτο συνέχεια τοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ποὺ ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Όταν ο Σωκράτης, τῇ ἐπιμονῇ τῶν μαθητῶν του, ἐξέδραμεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἴλισοῦ, ἔπληξεν ἐν μέσῳ τῶν ἀντικειμένων χωρὶς πνεῦμα καὶ ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἄλλωστε κηρύσσεται ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. Ἴσως, καὶ ἀπὸ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων, ποῦ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀγάπη του ποῦ τὸν ἀπεγοήτευσεν. «Τὸ δὲ ζητεῖν τὰ περὶ φύσεως ἔληξε, πρὸς δὲ τὴν χρήσιμον ἀρετὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἀπέκλιναν οἱ φιλοσοφοῦντες», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ τὸ «γνώθι σαυτόν», εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Σωκράτης δίδει τὸ νέον νόημα τῆς ὀλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς κοινωνικοῦ ὄντος, χωρὶς νὰ διανοηθῇ κἂν τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως, ἢ ἔστω τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, εἶναι πρόσταγμα συνεπὲς πρὸς τὴν προμηθεϊκὴν νοοτροπίαν καὶ τόσον διαφορετικὸν ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ εἶχεν ἡ ἰδία φράσις τοῦ Χείλωνος εἰς τὸν ναὸν τῶν Δελφῶν, ποῦ ἐκάλει, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπαισιόδοξον προδιάθεσιν τοῦ σοφοῦ τῆς Σπάρτης, τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις, διότι ἐσήμαινε («μάθε ὅτι δὲν εἶσαι παρὰ ἄνθρωπος»). Καὶ ἴσως εἰς τὸ νόημα αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μία θεμελίωσις ἀνάλογος μὲ ἐκείνην, ποῦ ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαγείας, ποῦ ὑπῆρξεν, ἰδίως εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ πρώτη μορφή τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν στοιχείων τῆς φύσεως. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ «αὐτογνωσία» τοῦ Σωκράτους ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας μὲ τὴν πνευματικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀτόμου, ὡς μέλους μιᾶς κοινωνίας, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνατολήν ἡ προσπάθεια κατέτεινεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως, ἀσχετοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν πλαίσιον καὶ τὴν διὰ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῆς προσπέλασιν τῆς φύσεως. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μαγεία ὑπῆρξαν ἔτσι αἱ δύο μορφαί, δυτικὴ ἢ μία, ἀνατολικὴ ἢ ἄλλη, τῆς ἐρεύνης καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς περιεργείας τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Πλάτων ἐρριψοκινδύνευσεν μερικὰ περαιτέρω βήματα. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως νὰ δημιουργήσῃ φυσικὴν ἐπιστήμην. Παρέμεινε καὶ αὐτός, εἰς τὸ βάθος, ὁ ἰγνηλάτης τῆς σκέψεως καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καί, ἀκόμη, τῆς ψυχῆς τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἀπόστολος τῆς ὀλοκληρώσεώς των, πάντοτε δὲ εἰς τὸ πλαίσιον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰς ἐν πλαίσιον, δηλαδή, ποῦ θεμελίωσεν ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις, μὲ τὸ ὑπόβαθρον τῆς πολιτικῆς ποῦ στηρίζεται εἰς τὸ βάθος εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν. Δικαίως θεωρεῖται ὁ Σωκράτης ὡς πατὴρ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Ἐνδιεφέρθη πράγματι διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου μέσα εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν.

Ὁ Πλάτων ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν κανόνων τῆς φύσεως. Καὶ ἴσως ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν αὐτὴν ἐξεπήγασαν καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς ἐρεύνης τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ποῦ συνεκροτήθη μὲν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τῶν Πυθαγορείων μὲ τοὺς μύθους, ἀλλ' ὀλοκληρώθη μετὰ τινὰς αἰῶνας ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον. Περισ-

σότερον όμως από την μίμησιν τῆς φύσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Πλάτων ἀνεξήτησεν εἰς τὴν φύσιν τὴν ἀξίαν πὸν ἐνόμισεν ὅτι διεπίστωσεν εἰς τὴν κοινωνίαν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φύσιν. Εἰς τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἐστηρίχθη ἡ ἀξία τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ προσέκρουσεν εἰς τὴν μοῖραν τῶν πραγμάτων. Καὶ οὕτως ἐνῶ ἡ «Πολιτεία» ὑπῆρξεν ἀρτία ὡς σύστημα — ἄλλο θέμα εἶναι ἡ πραγματικὴ τῆς ἀξίας — ὁ «Φίληβος» πὸν ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Σωκράτους διὰ τὴν φύσιν, καὶ ἔπειτα ὁ «Τίμαιος» καταλήγουν, παρὰ τὰς πυθαγορείους καταβολὰς των, εἰς ἀδιέξοδον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἤντησαν τὰς ὄνειροπολήσεις των, ὅπως λέγει ὁ Lenoble, οἱ Πλατωνισταὶ μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὴν ἀντίθετον ὁδὸν ἠκολούθησεν ὁ Ἀριστοτέλης.

Τὸν ἐσωστρεφεῖ προσανατολισμὸν τῶν σχέσεων ἀνθρώπου καὶ φύσεως τοῦ Πλάτωνος τὸν μετέβαλεν, ἀσυναίσθητως διὰ τοὺς πολλούς, εἰς ἐξωστρεφεῖ. Οἱ κανόνες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι ὅμοιοι — ἡ πρόπει νὰ εἶναι — μὲ τὴν τάξιν τῆς φύσεως. Ἐξ οὗ καὶ ἡ κάποια δικαιολόγησις τῆς δουλείας.

Οὔτε ὅμως ἡ μία Σχολή, οὔτε ἡ ἄλλη, παρὰ τὴν προμηθεϊκὴν καταβολὴν τῶν θεωριῶν καὶ τῶν δύο, ἐφαντάσθη τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐπίθεσις τοῦ Πλάτωνος κατὰ τῆς φράσεως τοῦ Πρωταγόρα ὅτι «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἀνθρωποκεντρισμὸς τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας περιορίζετο εἰς τὰ συμφερεῖ μὲ τὸν ἄνθρωπον ἐξουσίας καὶ δὲν ἐξετείνετο εἰς τὰ πέραν αὐτῶν πράγματα, ὡς εἶναι ἡ φύσις. Ἀλλωστε καὶ τοῦ Πρωταγόρα ἡ φράσις, παρὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Πλάτωνος, φαίνεται ὅτι τὴν ἰδίαν ἔχει ἔννοιαν, διότι οὗτος δὲν ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς «πάντων μέτρον», ὡς ὁ Ἡράκλειτος λέγει «πόλεμος πατὴρ πάντων», ἀλλὰ περὶ «πάντων χρημάτων».

Εἶναι ἡ στάσις αὕτη ἡ ἐξειλιγμένη, συνεπεῖα τῆς μαγικῆς ἰδιοκτησίας πὸν ἔδιδεν εἰς τὴν φύσιν ἤδη ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ σχεδιάσματα τῶν σπηλαίων. Ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως ἦτο ἀδιανόητος διὰ τὸν ἄνθρωπον, διότι ἡ φύσις συνεδέετο μὲ τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν, τὴν δύναμιν τῆς φύσεως ἀκριβῶς, ἡ ὁποία ἄλλους φορεῖς, μυστηριώδεις καὶ ὑπερανθρωπίνους, εἶχεν ὡς ἐκπροσώπους. Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεύρωμεν ἔτσι τὰς ρίζας τῆς δημιουργίας τῆς μαγείας πὸν ὑπάρχει εἰς ὅλους τοὺς πρωτογόνους. Οἱ Ἕλληνες, ἐπιχειροῦντες νὰ διασπᾶσουν τὸν κλοιὸν τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ὠδηγήθησαν εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν τῶν θρησκευτικῶν των δοξασιῶν. Οἱ Θεοί, ὄντα ὑπερανθρώπινα φνόμενα ἀπὸ τὸν μῦθον πὸν ἐδημιούργει ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάγκη τῆς κοσμογονίας, βιοῦντα ὅμως κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰ, ὄχι ὁ ἄνθρωπος, ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάσουν, ἂν ὄχι νὰ ὑποτάξουν, πλήρως τὴν φύσιν. Καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροίαν ποικίλων συγκρητισμῶν ἐδημιουργήθησαν

οί Θεοὶ τῆς φύσεως, ὡς ὁ Ποσειδῶν, ἡ Δήμητρα καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ ἀκόμη αἱ ποικίλαι μεταμορφώσεις τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος ὡς Δελφίνιος κατέληξεν ὁ δημιουργὸς τῆς ὀρθολογιστικῆς ἀλλὰ καὶ ἰμπεριαλιστικῆς μαγείας τῶν Δελφῶν. Ὁ ἄνθρωπος παρέμεινε ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀδυναμίαν του ἔναντι τῆς φύσεως.

Οὔτε οἱ ἀποκληθέντες («ύλισται») ἤ, ὅπως θὰ ἐλέγοντο σήμερον, ἀτομικοὶ στοχασταὶ καὶ ποιηταί, ὅπως ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Λουκρήτιος, μετέβαλαν τὴν δεοντολογικὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῆς φύσεως. Ὁλοκλήρωσαν τὴν φυσικὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐρμηγείαν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, μὲ ἄλλην θεμελίωσιν, περισσότερον μεταφυσικὴν καὶ ἐπιρρεασμένην ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν μαγείαν καὶ τὴν ἐπεξέτειναν, ἰδίως ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Λουκρήτιος, εἰς τὴν ἐρμηγείαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ὀλοκλήρωσαν δηλαδὴ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν θεμελίων τῆς ἐπιστήμης, δὲν ἐπροχώρησαν ὁμοῦ εἰς τὴν διεκδίκησιν τῆς ὑποταγῆς τῆς φύσεως. Ὁ Ἐπίκουρος ἄλλωστε καὶ ὁ Λουκρήτιος δέχονται τὴν ἔπαρξιν τοῦ ἀτόμου διὰ λόγους μεταφυσικοὺς καὶ ὄχι φυσικοὺς. Ὁ Ἐπίκουρος μάλιστα θὰ ἠμποροῦσε νὰ λεχθῆ ὅτι διαπιστώνει τὴν δυνατότητα διασπάσεως τοῦ ἀτόμου διὰ λόγους κοινωνικοὺς. Τὸ ἄτομον γίνεται («ἀ δ ἔ σ π ο τ ο ν»), ξεφεύγει δηλαδὴ, ὅπως καὶ ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος, ἀπὸ τὰ δεσμά, πρὸ χωρὶς νὰ εἶναι πάντοτε δεσποτικά, ἀποτελοῦν ὁμοῦ πάντοτε χαλινούς εἰς τὴν δρᾶσίν του. Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσῃ κανεὶς εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἐπικούρου, πρὸ συμπλέκουν τὸ ἄτομον μὲ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ γενικώτερον τὴν φιλοσοφίαν τῆς κοινωνίας, τὴν σύγχρονον ἐπαναστατικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ περιλαλήτου θέματος τῆς («ἀ λ λ ο τ ρ ι ὡ σ ε ω ς»):

Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε κατὰ τὴν παράδοσιν μαθητῆς τῶν μάγων καὶ τῶν ἀστρολόγων τοῦ Ξέρξου, ἐνῶ ἡ μήτηρ τοῦ Ἐπικούρου ἐπηγγέλετο τὴν μάγισσαν. Πάντοτε, μετὰ τὰς περιόδους τῶν μεγάλων βρασμῶν ἔρχονται αἱ περίοδοι τῶν συνθέσεων. Καὶ ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος μὲ τὴν *Naturalis Historia* αὐτοῦ καὶ μὲ τὸν ξεχωρισμὸν τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου πρὸ πρᾶξι νὰ μαθαίνη διὰ τὴν ζῆν, διότι ξεπερνᾷ ἢ ἀξίωσίν του διὰ τὴν ζῶν τὰ ὄρια τοῦ ἐνστίκτου, ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, τὴν *Natura Regum*, ἀποτελεῖ τὴν σύνθεσιν αὐτῆν. Θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν φύσιν.

* * *

Μὲ τὸν Χριστιανισμὸν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑπάρξῃ ἡ προδιάθεσις τῆς ὑποταγῆς τῆς φύσεως εἰς τὸν Θεόν. Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ὑμνολογία εἶναι πλήρης ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ τοῦ προσανατολισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ὁμοῦ, μία ὑποτυπώδης ἐπιστήμη ἔθετεν ἄπειρα ἐρωτηματικά

καὶ ἀνεξήτει τὴν ἀπάντησιν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τῶν ἐξ Ἀνατολῶν ρευμάτων ποῦ ἔφεραν πλησιέστερα πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἡ Κοσμοκρατεία Ρώμη καὶ τὸ Αὐτοκρατορικὸν Βυζάντιον — διότι παλαιότερον ἢ ἐξόρμησις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε μονδρομικὴν ἐπίδρασιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν καὶ δὲν ἐπρόφθασε νὰ δημιουργηθῆ καὶ ἡ ἀντίθετος κίνησις. Ἰδοὺ διατὶ ὁ Μεσαίων ὑπῆρξε περίοδος τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς μαγείας, διὰ τῆς ὁποίας ἐζητεῖτο ἀπάντησις εἰς τὰ ἐπιστημονικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἠθικὰ προβλήματα — οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς κεχωρισμένα — ποῦ δὲν ἠδύνατο νὰ λύσῃ ἢ ἀκαμπτος κυριαρχία τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦναντίον, ὅπως συμβαίνει πάντοτε, ἡ τυφλὴ προσκόλλησις εἰς μίαν διδασκαλίαν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄνθησιν ποικίλων ἀντιδράσεων ποῦ κινδυνεύει εἰς τὸ τέλος νὰ παρασύρουν καὶ τὴν ἰδίαν. Εἰς τὴν ἀκαμψίαν αὐτὴν ὀφείλεται ἡ (κρίσις ἀπιστίας) τοῦ 16ου αἰῶνος, ποῦ τόσον ὥραϊα περιγράφει ὁ Lucien Febvre, καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι δὲν εἶναι ξένον τὸ εἰσβαλὸν ἤδη βαθύτερον εἰς τὴν Δύσιν ὀλίγον πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐπίδρασις συνδυασμένη μὲ τὴν ἀντίστοιχον ἀνάπτυξιν τῶν κελτικῶν παραδόσεων τῶν δρυϊδων. Τὸ ἔργον τοῦ Σαίξπηρ διατρέχεται ἀπὸ τὴν μαγικὴν στεφάνην τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ποῦ συνεργάζεται μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐνίοτε ὑποτάσσεται εἰς αὐτόν. Διερωτᾶται κανεὶς ἂν ὁ δυτικὸς 16ος αἰὼν, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν σφραγίδα του εἰς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ὑπῆρξεν ἢ χοάνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεμόχθησαν εἰς ἀναζήτησιν νέων μορφῶν αἱ δοξασταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἀρχαιότητος ὅχι μόνον τῆς ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνατολικῆς.

Βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ σοβαρῶς ὅτι οἱ ἀλχημιστὰι τοῦ ὑστέρου ἰδῶς μεσαίωρος δὲν ἦσαν μάγοι, ἀλλ' ἐπιστήμονες. Ἀλλὰ μήπως οἱ δημιουργοὶ ἐπιστήμονες δὲν εἶναι πολλάκις μάγοι εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν; Μήπως ὁ Δημόκριτος δὲν ἦτο συγχρόνως ἐπιστήμων καὶ μάγος; Πάντως οἱ ἀλχημιστὰι καὶ οἱ μάγοι, ὅπως καὶ οἱ ὕλισται καὶ οἱ ἀτομικοί, δὲν ἐζήτουν νὰ ὑποτάξουν τὴν φύσιν, ἀλλὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰς δυνάμεις τῆς.

Ἀπὸ ἄλλην ὅμως σκοπιάν, ὁ Χριστιανισμὸς ἀντιμετώπισε τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν φύσιν, κατὰ τρόπον ριζικῶς ἀντίθετον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν σκέψιν. Ἀπὸ τὸν Σωκράτην καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἔχομεν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ χωρισμοῦ μεταξὺ ψυχῆς, ἀφ' ἑνός, καὶ σώματος ὡς στοιχείου τῆς φύσεως, ἀφ' ἑτέρου. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν χωρισμὸν πηγάζει ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ ψυχὴ ἀνέρχεται εἰς τὰς Ἰδέας, ἀλλὰ τὸ σῶμα ὑπόκειται εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς φύσεως, ἡ πρώτη ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀναπαραγωγὴ συντηρημένη μὲ τὴν ἀπόλαυσιν. Εἰς τὴν Ἀρχαιότητα αἱ σεξουαλικαὶ σχέσεις ὅχι μόνον ἐντός, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ γάμου, ὑπάγονται εἰς τὴν ἐπιταγὴν αὐτὴν καὶ δὲν καταδικάζονται. Ἡ φύσις προϋπάρχει τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ τοῦ Θεοῦ. «*Quid aliud est natura quam Deus*») λέγει ὁ Σενέκας. «*Natura hominum deorumque (est) domina*»), εἶναι τὸ δόγμα.

Μὲ τὸν Χριστιανισμόν τὰ πράγματα ἀλλάσσον. Ἡ φύσις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν παράδοσιν, ἡ δὲ Βίβλος ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑφωθῇ μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχεν ἡ φύσις, ἀλλὰ ὑπῆρχε μόνον ὁ Θεός. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν ιδέαν τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ φύσις δὲν θὰ ὑπάρχη, ἐνῶ θὰ ὑπάρχη πάντοτε ὁ Θεός. «Καὶ ὁ κόσμος παράγεται καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ, ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ παραμένει εἰς τὸν αἰῶνα». Καὶ εἰς τὴν εἰς τὸν Παῦλον ἀποδιδόμενην πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν λέγεται: «Σὺ Κύριε τὴν γῆν ἐθεμελίωσας καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις».

Ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διανοηθῇ νὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν. Εἶναι ἀδυσώπητοι οἱ νόμοι τῆς. Κάθε 36.000 χρόνια, λέγει ὁ Πλάτων, τὰ ἄστρα ἐπανέρχονται εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δεμένος μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Τὸ πολὺ πὸν δύναται νὰ διεκδικήσῃ εἶναι ἡ ἐλευθερία του. Καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἀναζητεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἰς τοὺς ἰδικούς του νόμους, ὄχι εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Αὐτὸς ὁ κατηγορηθεὶς ὅτι δὲν ἐσέβετο τοὺς θεσμοὺς τῆς φύσεως, ἀρνεῖται νὰ ἀποδράσῃ ἀπὸ τὴν φυλακὴν του, διότι ἐσέβετο τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως, τοὺς νόμους.

Ἴδου διατί ὁ Χριστιανισμὸς παρασκευάζει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως. Ἄλλ' ἡ ὑποταγὴ πὸν διακηρύσσει εἶναι ἠθικὴ, εἶναι μεταφυσικὴ. Εἶναι «παρὰ φύσιν». Ἡ μαγεία, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν, εἶναι ἡ ἐξέλιξις πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ὑποταγὴν. Μία ἐξέλιξις εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ὑπῆρξεν ἄλλωστε ἐντελῶς ἐχθρικὴ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως. Ἄν κατεπολέμησε, καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβολάς, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς δῆθεν μαγικῆς δυνάμεως, ὅταν ἐκτιζε τὰ θεμέλια τῆς πίστεως, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ ὡς Ἅγιον τὸν διδάσκαλον τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, Ἄλβέρτον τὸν Μέγαν, δομινικανὸν καὶ ἀλχημιστὴν εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται καὶ τὸ πρῶτον ἀνθρώπινον («ρομπότ»), ὁμιλῶν δηλαδὴ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος, ὡς θὰ ἐλέγαμεν σήμερον.

Τότε ἦλθαν ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος. Καὶ ἰδίως διὰ τὸν πρῶτον, κυρίως ὄχι τὸ *nouum organum* ἀλλ' ἡ *nova Atlantis*. Καὶ ὁ «Λόγος περὶ τῆς μεθόδου». Καὶ οἱ δύο ὅμως εἶχον τὰς ρίζας των εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ λογοκρατία συννευάζετο μὲ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως πίστιν. Ἀπὸ διάθεσιν ἀποφυγῆς τῆς διώξεως, θὰ εἶπον μερικοί. Οἱ ἄνθρωποι πολλάκις ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ τὸν φόβον ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ιδέας τοῦ καιροῦ των. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι μεγάλοι.

Ἡ θεμελίωσις τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσιῶν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὠρίσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ κύριος καὶ κάτοχος τῆς φύσεως. Τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς δημιουρ-

γίας ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον διὰ τὰ διαφεντεύει τὴν Γῆν ἐξ ὀνόματός του. Ἄσυναίσθητος, ὅμως, τίθενται οὕτω αἱ βάσεις τῆς ἀποκολλήσεως ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ δημιουργεῖται ἡ ἀνάγκη, διὰ τοὺς πιστοὺς, τῆς ἀναζητήσεως ἄλλων θεμελίων ἐκτὸς τῆς φυσικῆς, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τοῦτο δὲ δὲν εἶναι εὐκόλον παρὰ διὰ τοὺς ὀλίγους. Οἱ πολλοὶ γλιστροῦν ταχέως εἰς τὴν ὑπερτόνωσιν τῆς ιδέας τῆς παντοδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι μιᾶς ἑτεροαρχουμένης φύσεως.

Ἐποικισμὸς ἀπὸ τῆς τῆς ἐξελιξέως ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τοῦ μαρξισμοῦ. Εἰς τὸ δυναδικὸν σχῆμα τῆς Ἑλληνικῆς σκέψεως πὸν ἐπῆρε τὴν μορφήν τῆς ὑπάρξεως δύο ἀνεξαρτήτων ἀξιών, τῆς φύσεως ἀπ' ἐνὸς μὲ τοὺς νόμους τῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἐλευθερίαν του ἔναντι τῆς φύσεως, πὸν δημιουργεῖ τοὺς ἰδικούς του νόμους, ὁ Μάρξ εἰς τὸ περιλάλητον χειρόγραφον τοῦ 1844 ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐλευθερία πὸν δημιουργεῖ τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατάκτησις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως, τῆς φύσεως ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου πρῶτον, τῆς ἰδίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δεύτερον. Ὑπάρχει δηλαδὴ μία διαλεκτικὴ ἐνότης ἀνθρώπου καὶ φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται, μεταβάλλων τὴν φύσιν. Ὅπως καὶ εἰς τὰς οἰκονομικὰς του θεωρίας, ὁ μαρξισμὸς ἀποδεικνύεται ἔτσι ὁ συνεχιστὴς τῆς παραδόσεως τοῦ κλασσικοῦ διαφωτισμοῦ. Συνεχίζων μάλιστα τὴν δυσμενῆ θεωρητικὴν τοποθέτησιν τοῦ Adam Smith ἔναντι τῆς ἰδιοκτησίας, ὁ Marx ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κυριώτερος ἀντίπαλος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς φύσεως εἶναι ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ ὁποία περιορίζει τόσο τὸν ἄνθρωπον, ὥστε ἐν ἀντικείμενον τὰ μὴ εἶναι ἰδικόν του παρὰ μόνον μὲ τὴν ἰδιωτικὴν του κατοχήν. Μήπως θὰ ἔπρεπε τὰ συνδυάσωμεν κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ἀπεριόριστον ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς φύσεως μὲ τοὺς ὁσημέραι πολλαπλασιαζομένους περιορισμοὺς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ;

* * *

Ἀπὸ ἐκεῖ ξεκινᾷ ὁ νεώτερος ὕλισμός. Ὁ 19ος αἰὼν θεοποιεῖ τὴν πρόοδον. Εἰς μάτην διαμαρτύρονται οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι. Εἰς μάτην διαμαρτυροῦμεθα σήμερον διότι ὁ ἄνθρωπος ἀλλοτριώνει τὴν ψυχὴν του ἢ λυγίσει ἐμπρὸς εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς ἀγέλης, πὸν δημιουργεῖ ἡ καταναλωτικὴ κοινωνία, καθ' ὃν τρόπον εἰς μάτην ἐσατύριζεν ὁ Baudelaire («τὸν μαστροβιομήχανον καὶ τὴν Κοκκῶνα Πρόοδον») (Monsieur le Progrès et Dame Industrie).

Ἡ πρόοδος ἐπῆρε πολλὰς μορφάς. Ἡ τεχνικὴ ἀποθέωσις τῆς ιδέας τῆς προόδου, ὅσον καὶ ἂν ἔχη μέσα της ἐν βαθύ στοιχείῳ ρομαντισμοῦ, ὁδηγεῖ τὴν μαρίαν τῆς

υποταγῆς τῆς φύσεως εἰς τὰ ἄκρα. Καὶ φθάνει εἰς τὴν θυσίαν τῆς φύσεως πὸν εἶναι εἰς τὸ βάθος θυσία τοῦ ἀνθρώπου.

Θυσία τοῦ ἀνθρώπου! Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότης, ὅπως διαγράφεται σήμερον. Συμβαίνει καὶ μὲ τὴν τεχνικὴν πρόοδον ὅ,τι συμβαίνει μὲ ὄλας τὰς ἰδεολογίας. Ξεπεροῦν γρήγορα τοὺς σκοπούς των. Οἱ ὄραματισμοὶ τῶν μυστῶν τους συντρίβονται εἰς τὰ ἴδια τους τὰ ἐπιτεύγματα. Διότι ἀντιδρᾷ εἰς τὸ μέτρον ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ὡς ἀτόμου εἴτε ὡς ομάδος. Καὶ ἔρχεται ἡ στιγμή πὸν ὁ ἄνθρωπος, ὑποδουλῶν τὴν φύσιν, καθίσταται δοῦλος τῆς προόδου, εἴτε τὴν πρόοδον τὴν ἐνσαρκώνει ἡ μηχανή, εἴτε τὴν οἰστρηλατεῖ ἡ ἰδέα. Καὶ καθίσταται ἀπαραίτητη, διὰ λόγους ἐπιβιώσεως πλέον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ἀντίδρασις.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι τὸ 1948 εἰς ὀμιλίαν μου εἰς Ἄμερικανικὸν κοινὸν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ἔλεγα ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς χώρας αὐτῆς, πὸν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς παντοδυνάμους, ἔπρεπε νὰ ἐπισκέπτονται κάθε τόσον τοὺς καταρράκτας τοῦ Νιαγάρα, διὰ νὰ συνειδητοποιοῦν τὴν σχετικότητα τῆς δυνάμεώς των ἔναντι τῆς φύσεως καὶ νὰ καθίστανται μετριόφρονες. Σήμερον ἡ μετριοφροσύνη ἐξηφανίσθη. Ἦλθεν ἡ ὥρα τοῦ πανικοῦ. Καὶ γίνεται σκέψις νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ πρόοδος πὸν κατέστρεψε τὴν φύσιν διὰ νὰ τὴν ἀναδημιουργήσῃ. Ἡ νὰ τὴν βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀναδημιουργίαν. Νὰ ἰδρωθοῦν, ὅπως εἶπομεν, βιομηχανίαι διὰ νὰ ἐξαλείφουν τὰς ζημίας πὸν ἔκαμαν ἄλλαι βιομηχανίαι. Νὰ ληφθοῦν δηλαδὴ μέτρα ἀναδημιουργίας τοῦ μακροπεριβάλλοντος ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προστασίαν τοῦ μικροπεριβάλλοντος.

* * *

Ἄλλὰ τὰ προβλήματα δὲν εἶναι ἀπλᾶ. Ἡ ἐξέλιξις ἐδημιούργησε τρεῖς μεγάλους τομεῖς πὸν συνδέονται μὲ αὐτά. Δὲν εἶναι πλέον ἀπλῶς ἡ φύσις μὲ τὴν γενικὴν, τὴν ἀπλῆν τῆς ἔννοιαν πὸν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν πρόοδον. Οἱ τομεῖς πὸν παρεμβάλλονται μεταξὺ τῆς προόδου καὶ τῆς φύσεως καὶ πὸν καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον τὸ κύριον θῆμα τῆς προόδου εἶναι :

Πρῶτον, ἡ ἀτμόσφαιρα, πὸν εἶναι τὸ στοιχεῖον πὸν συνδέεται ἐντονώτερον μὲ τὴν φύσιν. Εἰς αὐτὴν ἐπέρχονται μεταβολαὶ ριζικαὶ πὸν καθιστοῦν τὸ περιβάλλον διαφορετικὸν ἀπὸ ἐκεῖνο πὸν ἐγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἐξεκίνησε διὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως. Ἡ ἰδία ἡ φύσις χάνει τὸν δυναμισμὸν τῆς. Διὰ τὴν ἀτμόσφαιραν ὅμως δὲν χρειάζεται καὶ νέα ἀνάπτυξις. Τὰ συμπτώματα πὸν ἐπεσημάνθησαν πρῶτα εἶναι τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἀτμόσφαιραν. Αὐτῆς ἡ ρύπανσις ἔδωσε τὸ ξεκίνημα τοῦ πανικοῦ. Ὅσα ἐσημειώθησαν παραπάνω, εἰς τὰ ὁποῖα καθ' ἡμέραν προστίθενται καὶ νέα κρούσματα, κατὰ βάσιν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν ἀναφέρονται καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ τελευταῖον εἶναι ὁ κίνδυνος ἐξαφανί-

σεως τοῦ ὄζοντος τῆς στρατοσφαίρας λόγω τῶν ὑπερηχητικῶν ἀεροπλάνων καὶ τῆς συνεπείᾳ αὐτῆς καταστροφικῆς ἐπιδράσεως τῶν ἠλιακῶν καὶ δὴ τῶν ὑπεριωδῶν ἀκτίνων ἐπὶ τῆς γῆς, διότι τὸ ὄζον εἶναι τὸ φίλτρον ποὺ ἀπαμβλύνει τὴν δύναμιν των. Ἐξ ἀπροσπελάστῃ μόνον ἢ πληροφορίᾳ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ρυπάνσεως τῆς ἀτμοσφαίρας δὲν εἶναι μόνον σύγχρονον φαινόμενον. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἡ θεωρία τοῦ κλίματος ποὺ ἔχει, ὅπως τονίζει ὁ *Jean Chirard*, ἀστρολογικὰς ἀφετηρίας, ἐνισχυομένης ἀπὸ τὸν πανθεῖσμόν τοῦ *Σπινόζα* καὶ ἀπὸ τὸν σύγχρονόν του σενσουαλισμόν τοῦ *Condillac*, ὁδηγεῖ τοὺς ἰατροὺς τῆς ἐποχῆς νὰ ἀποδίδουν τὰς ἀσθενείας καὶ τὰς μεγάλας ἐπιδημίας εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν. Ἡ πανώλης τοῦ 1720 ἀποδίδεται εἰς τὰς ἀλλοιώσεις τῆς ἀτμοσφαίρας. Ἀπὸ τὸν *Clifton* καὶ τὸν *Astruc* μέχρι τῶν συγχρόνων πεσσιμιστῶν ἡ ἀπόστασις δὲν εἶναι ὅσον φαίνεται μεγάλη. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ *Rau*, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἄγγλου *J. Arbuthnot* προκηρύσσει τὸ 1743 διαγωνισμόν μὲ θέμα: «Ἡ διαφορὰ τοῦ κλίματος τοῦ τόπου γεννήσεως τῶν ἀνθρώπων συντελεῖ εἰς τὴν διαφοροποίησιν τοῦ πνεύματός των;»

Τὸ ἴδιον θέμα ἀνέλυσε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Πολιτικά». Καὶ ὁ *Hales* ἐφευρίσκει ἐν εἶδος ἀνεμιστήρος προωρισμένου νὰ καθαρίζῃ τὸν ἀέρα εἰς τοὺς κλειστοὺς χώρους! Διὰ νὰ μὴν ἀναφέρωμεν τὸν πολὺν *Montesquieu*, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἔγραψε πολλὰ διὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος καὶ ἀντέταξεν ὡς δύο αὐτονόμους ἀλλ' ἀντιτιθεμένας ἀξίας τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν φύσιν, κατέληξεν, ὑποστηρίζων τὸ *Esprit des lois* κατὰ τῶν κατηγορῶν τοῦ Ἰησοῦϊτῶν τῆς Σορβόννης, νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ βιβλίον του θεμελιώνει τὸν συνεχῆ θρίαμβον τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τοῦ κλίματος ἢ μᾶλλον, γενικώτερον ἐπὶ τῶν φυσικῶν αἰτίων.

* * *

Εἶναι, δεύτερον, ἡ βί ο σ φ α ι ρ α, ποὺ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν πρόοδον καὶ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν φύσιν δημιουργοῦσα προβλήματα διὰ τὴν βιολογικὴν ἐξέλιξίν του. Τὰ προβλήματα αὐτὰ εἶναι ἐκτάκτως σύνθετα καὶ συνδέονται μὲ μίαν νέαν ἀντιμετώπισιν τῆς ζωῆς. Ἡ βιολογία ἀρχίζει ἀπὸ ἐτῶν νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἂν ὁ γονότυπος δὲν μεταβάλλεται παρίως ἢ διὰ πολλὰς γενεὰς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μεταβολῶν τοῦ φαινοτύπου, ὀφειλομένων εἰς ἐξωτερικὰ ἢ ἐσωτερικὰ αἰτία, πηγάζοντα ἐκ τοῦ περιβάλλοντος. Ἰδίᾳ δὲ λόγω βιαίας εἰσβολῆς ἐνεργείας εἰς τὸν ὄργανισμόν, ὁπότε οἱ νόμοι τῆς κληρονομικότητος ἔστω καὶ μὲ τὴν μορφήν τῆς ἀσυνεχείας, ποὺ διεπίστωσεν ὁ *Mendel* καὶ κατοχύρωσεν ὁ *Weissmann*, ἀλλάσσουν. Καὶ εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχουν κάποια βάσιν καὶ αἱ διδασκαλῖαι τοῦ *Lamarck* ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπτασιασμοὶ τοῦ *Lyssenko*, τοῦ ὁποῖου τὸ μέγα ὄλισθημα ἴσως ἦτο ὅτι, θητεύων μὲ φανατισμόν εἰς τὰ κομμουνιστικὰ πολιτικὰ δόγματα περὶ μεταμορφώσεως τῆς κοι-

νωνίας ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς διὰ τῆς κατευθυνομένης ἐπιστήμης, ἐπίστευσεν εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ἐξουσιάζσεως τῆς κληρονομικότητος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ὅπως ὁ Μπουχάρεν ἐπίστευε τὸ ἴδιον διὰ τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον, ἀποσπᾶσας τὸν γνωστὸν ἀηλεῖ σαρκασμὸν τοῦ Λένιν.

Ἦδη ὁμως φαίνεται ὅτι γίνεται δεκτὸν ὅτι αἱ ἀκτινοβολίαι ἠμποροῦν νὰ μεταβάλλουν διὰ τοῦ φαινοτύπου τὸν γονότυπον, δημιουργοῦσαι νέας κληρονομητὰς μορφὰς αὐτοῦ. Ἡ βιοχημεία, ποὺ εἶναι πλέον ἢ πραγματικὴ ἐπιστήμη τῆς ζωῆς, τείνει νὰ θεωρήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἓν ὑπερένζυμον προκαλοῦν ριζικὰς ἀλλοιώσεις ὡς καταλύτης τῶν στοιχείων τῆς φύσεως. Ὅπως τὰ ἔνζυμα διατηρούμενα ἐπὶ μακρὸν ἄθικτα ἢ σχεδόν, ἐξαπολύουν τὰς χημικὰς ἀντιδράσεις ποὺ μεταμορφώνουν τὴν ὕλην, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιῶν τὴν φύσιν ὡς προένζυμον καὶ τὴν τεχνικὴν ὡς συνένζυμον μεταβάλλει τὸ περιβάλλον. Ὅπως ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἔνζυμον τῆς ροδοκινάζης δὲν θὰ εἴχαμεν τὴν ὄρασιν, ἔτσι καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἄνθρωπος, ἐφευρίσκων τὰς πολυστρόφους μηχανὰς καὶ τὸν ἠλεκτρισμὸν, δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ μεταβληθῇ εἰς θερμότητα ἢ φῶς ἢ δύναμις τῶν ὕδατοπτώσεων. Ἡ φύσις χρησιμοποιεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἔνζυμον διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς νέας «διαστάσεις», εἰς νέα δηλαδὴ ἔνζυμα. Διερωτᾶται κανεὶς ὁμως ἂν, ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτᾶς, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ κύριος τῆς φύσεως ἢ ὁ ὑπηρέτης της, ἓνας ὑπηρέτης ποὺ ἐκφυλίζεται εἰς τὸ ἔργον ὅπως καὶ αἱ πρωτεΐναι εἰς τὰ ἔνζυμα, διότι αἱ ἐφευρέσεις του τὸν καταστρέφουν, θῆμα τῶν ὑπερφιάλων ὀπτασιασμῶν του.

Ἄλλ' ἢ βιόσφαιρα δὲν εἶναι μόνον ἀντικείμενον τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς βιοχημικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι καὶ ὁ χῶρος ἐρεύνης τῆς φιλοσοφίας. Ὁ A. N. Whitehead ἐτόνισεν ἄλλοτε ὅτι ὅλη ἡ ἱστορία τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑποσημειώσεις εἰς τὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος. Τοῦτο ἦτο ἀληθὲς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ εἰσβολὴ τῆς Ἀνατολικῆς σκέψεως μὲ τὰς θολὰς δι' ἡμᾶς ἐννοίας της καὶ αἱ ἔρευναι περὶ τῆς γενέσεως τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου μετέβαλαν τὴν εἰκόνα. Ὁ δὲ Bergson μετὰ τὸν Whitehead, ἀλλὰ καὶ ὁ Freud, ἀπεκάλυψαν λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως ποὺ δὲν ὑπωπτεύετο κανεὶς. Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων αὐτῶν ἐξελίξεων, προσθέτει ἢ μεταβολὴ τοῦ περιβάλλοντος νέα προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν βιόσφαιραν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν κοινωνιόσφαιραν.

* * *

Εἶναι, τέλος, τρίτος τομεὺς ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς προόδου καὶ τῆς φύσεως ἢ κοινωνιόσφαιρα, ποὺ ἀνατρέπει τὴν ἰσορροπίαν τῆς ζωῆς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς προόδου. Καὶ ἡ τρίτη αὐτῆ πτυχή δὲν εἶναι ἡ ὀλιγώτερον σημαντική. Δὲν φθίρειται ἡ φύσις, ὅπως εἰς τὴν πρώτην περίπτωση, δὲν ἀχρηστεύεται ὁ

ἄνθρωπος, ὅπως εἰς τὴν δευτέραν. Ἀνατρέπεται ἡ ἰσορροπία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πὸν εἶναι προϋποθέσεις τῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς προόδου. Ἡ ἰσορροπία αὐτὴ δὲν ἔχει βέβαια πάντοτε τὴν ἰδίαν μορφήν καὶ τὸ ἴδιον περιεχόμενον. Διάφορα εἶναι τὰ κοινωνικά ρεύματα πὸν ἐπηρεάζουν τὴν συνεχῆ προσπάθειαν τῆς ἄρσεως τῶν ἀντιθέσεων, πὸν ὑπάρχουν εἰς τὰς κοινωνίας καὶ διάφοροι αἱ λύσεις ἢ αἱ συνταγαὶ πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἰσορροπίας. Ἄλλην ἰσορροπίαν καὶ μὲ ἄλλα ἀξιολογικὰ κριτήρια ζητεῖ ἡ συντηρητικὴ ἄποψις, στηριγμένη εἰς τὰς ἀξίας τοῦ παρελθόντος, ἄλλην ἢ ἐξελικτικὴν, θεωροῦσα καὶ τὰς ἀξίας ὑποκειμένας εἰς ἀναπροσαρμογὰς καὶ ἐξελίξεις, ἄλλην ἢ ὄνειροπόλος τῆς νεφελοκοκκυγιακῆς προδιαθέσεως, ἄλλην ἢ φανατικῶς προσηλωμένη εἰς τὸ δόγμα τῆς ἀναποτρέπτου μεταβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐνηγκαλίσθη ἡ θρησκεία της, πολιτικὴ, κοινωνικὴ ἢ ἠθικὴ.

Ὅλαι ὁμως ζητοῦν μίαν κατευθυνομένην ἰσορροπίαν. Ἡ πρόοδος δημιουργεῖ χάσματα πὸν δὲν καλύπτονται ἀπὸ καμμίαν ἀπὸ τὰς ἰσορροπίας αὐτάς. Πῶς θὰ καλυφθῇ ἡ ἀνατροπὴ τῆς οἰκιστικῆς πὸν ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν διόγκωσιν τῶν βιομηχανικῶν κέντρων καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν δημιουργίαν δορυφορικῶν συνοικισμῶν, ἢ ἀπορροφητικὴ εἰσβολὴ τῆς ἀνάγκης πλεόν τῶν τέρψεων, ὄχι ὡς ἠθικοῦ αἰτήματος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀλλ' ὡς ἐπιταγῆς τῆς συμπληρώσεως τοῦ κενοῦ πὸν δημιουργεῖ ὁ περιορισμὸς τῶν ὥρῶν καὶ τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν ἐτῶν ἐργασίας; Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸν μὲ ἠθικὰ παραγγέλματα νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων ἢ τῆς ἀναστατώσεως τῆς οἰκολογίας τοῦ συγχρόνου ζεύγους, πὸν περιγράφει ὁ John Urdike καὶ τῆς οὐσιαστικῆς διαλύσεως τῆς οἰκογενειακῆς πειθαρχίας, ἀποτελέσματα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τῆς τεχνικῆς προόδου, ἢ ὁποία προβλέπεται — ὀρθῶς τάχα ; ποῖος γνωρίζει; — ὅτι θὰ ἐξελιχθῇ εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς μεταβιομηχανικῆς κοινωνίας ἢ, ὅπως ἤρχισε νὰ λέγεται ἀπὸ τὸν Zbigniew Brezinski, μιᾶς τεχνοτρονικῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐνταχθοῦν οἱ χαρακτῆρες πὸν κυριαροῦν εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς σήμερον καὶ πὸν εἶναι, κατὰ τὸν Stanley Hoffman, ἡ γραφειοκρατία, ἡ ἀξιοκρατία καὶ ἡ τεχνοκρατία.

Δὲν πλήττεται πλέον ἡ φύσις, οὔτε ὁ ἄνθρωπος ὡς βιολογικὸν φαινόμενον, μεταβάλλεται ὁ ἄνθρωπος ὡς κοινωνικὸν ὄν, δηλαδὴ εἰς τὰ πλαίσια τῶν συγχρόνων προϋποθέσεων τῆς ζωῆς του. Ἦδη ὁ Βάκων προέβλεπεν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῆς φύσεως θὰ μετέβαλλε τὴν μορφήν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Καὶ θὰ κατέληγεν εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι προφητικὰ τὰ ὅσα λέγει εἰς τὴν «Νέαν Ἀτλαντίδα». Καὶ βλέπομεν σήμερον πραγματοποιούμενα. Ὁ William Leiss καὶ ὁ Talcott Parsons διαπιστώνουν ὅτι ἡ τεχνικὴ πρόοδος περιώρισε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ θὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς μίαν νέαν μορφήν δουλείας, ὁμαδικῶς ὀργανωμένης. Καὶ ταῦτα πάντα ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Σκέπτεται κανείς μήπως είχε δίκαιον ὁ στρατηγὸς Ντὲ Γκὼλ φοβούμενος ὅτι θὰ εἶναι ὁ τελευταῖος, μαζὶ μὲ τὸν Μάο-Τσὲ-Τούνγκ, ἀνθρωπιστῆς λαϊκὸς ἡγέτης. Τὸ θέμα, οὕτω ἐμφανιζόμενον, καθίσταται ἀκόμη πολυπλοκώτερον καὶ ἀπέραντον.

* * *

Μερικὰς εἰσαγωγικὰς σκέψεις ἐξέθεσα σήμερον.

Ἄς μὴ ἔχωμεν τὴν ἀφέλειαν νὰ ζητῶμεν ἢ νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι εὐκόλοι αἱ λύσεις. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ φυσικὴ, ἡ βιοχημικὴ καὶ κοινωνικὴ δὲν ἔχουν ἔτοιμον τὴν θεραπείαν. Ἄς τὴν ἀναζητήσωμεν μὲ τὴν σοβαρότητα τῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν συνείδησιν τῶν δυσκολιῶν. Ἰδίως τῆς μεγάλης αὐτῆς βασικῆς δυσκολίας ποὺ ἔχει κατ' ἀνάγκην τὸ ἐγχείρημα. Τῆς δυσκολίας νὰ πεισθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν πρόοδον ὡς ἄνθρωπος καὶ ὄχι ὡς μηχανή. Νὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὴν πρόοδον τὸν ρομαντικὸν τῆς χαρακτῆρα, ἀποσυνδέων αὐτὴν ἀπὸ τὴν ματεριαλιστικὴν ἠθικὴν, ποὺ δεσπάζει ἰδίως εἰς τὴν «ἰδεαλιστικὴν» τάχα κοινωνίαν τοῦ («ἐλευθέρου κόσμου»), εἰς τὴν «φιλελευθέρων» κοινωνίαν κατὰ τῆς ὁποίας ἐξηγέρθη, ὅσον καὶ κατὰ τῆς κομμουνιστικῆς, ὁ Πάπας Παῦλος ὁ ΣΤ' εἰς τὴν χθεσινὴν «Ἀποστολικὴν τοῦ Ἐπιστολῆν», δηλαδὴ νὰ δεχθῇ ὅτι πρέπει νὰ θυσιάσῃ ὀλίγον τὴν καλοπέρασίν του ὁ ἴδιος καὶ ὄχι, ὅπως συνήθως σκέπτεται, νὰ τὴν θυσιάσῃ ὁ συνάνθρωπός του, δηλαδὴ ὁ «ἄλλος».

Καὶ νὰ ἐνθυμηθῇ τὸ τοῦ Μενάνδρου :

«Ὡς χαρίεν ἔστ' ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ».

* * *

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ θεματός μας θὰ ᾖτο δυνατὸν νὰ τερματισθῇ εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Νομίζω ὅτι ἐδόθη μὲ τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ἢ εἰκὼν τοῦ ἄγχους ποὺ ταλαιπωρεῖ τὸν σύγχρονον κόσμον μὲ τὴν ἀποθέωσιν τῆς τεχνικῆς προόδου, ποὺ ὠδήγησεν εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς φύσεως. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω. Ὡδήγησε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἠμπορῇ διὰ τῆς ἐπιστήμης νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ πλανήτου μας. Καὶ ἐλέχθησαν ἀκόμα καὶ αἱ γενικότητες ποὺ ὀδηγοῦν εἰς τὴν εὐχὴν ἀντιμετώπισεως τῆς καταστάσεως ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν συγγενῆ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν αἰσιοδοξίαν διὰ τὸ μέλλον. Πράγματι ὁ ἄνθρωπος κυμαίνεται μετὰ τὸ ἄγχους καὶ τῆς ἐλπίδος. Μεταξὺ τῆς ἐμφόβου προβλέψεως τῆς ἐπιχειρημένης καταστροφῆς καὶ τῆς πίστεως εἰς μίαν καλυτέραν αὔριον. Καὶ αἱ εὐκαιρίαι, ἢ, ὡς θὰ ἐλέγωμεν μὲ τὴν λέξιν τῆς μόδας, τὰ «κίνητρα» καὶ πρὸς τὴν μίαν καὶ πρὸς τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν, δὲν λείπουν. Πρὸ δέκα αἰώνων, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς συμπληρώσεως τῆς πρώτης χριστιανικῆς χιλιετηρίδος, ἡ ἐρμηνεία τῆς

Ἐποικιοκρατίας τοῦ Ἰωάννου ὠδήγησεν εἰς τὴν παραφροσύνην τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἐπὶ τῇ ὑποτιθεμένῃ προσεγγίσει τοῦ τέλους τοῦ κόσμου. Σήμερον ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ ἔτους 2000 ἡ πρόγνωση τῆς ἐξελίξεως, ἡ ἐρμηνεία δηλαδὴ τῆς Βίβλου τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Τεχνικῆς Προόδου, ἐνσπείρει τὸν φόβον διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι ὅτι πρὸ χιλίων ἐτῶν ὁ φόβος προεκαλεῖτο ἀπὸ τὴν λειτουργίαν μιᾶς δυνάμεως ὑπερτέρας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐξ ἀποκαλύψεως δεδομένης, τῆς θείας βουλήσεως ἢ μᾶλλον τῆς ἀνθρωπίνης ἐρμηνείας τῆς θείας βουλήσεως. Σήμερον τὸ ἄγχος πηγάζει ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου πὸν μὲ τὸν νοῦν του ὑπέταξε τὴν φύσιν. Ἔχει ὅμως καὶ τὸ σύγχρονον ἄγχος τὴν μυστικοπαθῆ του ὄψιν. Ὁ Προμηθεὺς ἐνίκησε τοὺς θεοὺς χάριν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πρόοδος ἐνίκησε τὴν φύσιν χάριν τῆς προόδου. Ὁ πρῶτος ἐλύτρωσε τὸν ἄνθρωπον, ἡ δευτέρα τὸν ὑπέταξε. Μεταξὺ τῆς λυτρώσεως ὅμως καὶ τῆς ὑποταγῆς μήπως δὲν ὑπάρχει καμμία διαφορὰ; Ἀ ἐ ν ἔ ρ χ ε τ α ι π ἄ ν τ ο τ ε ἡ ὤ ρ α τ ῆ ς κ α θ ἄ ρ σ ε ω ς ; Καὶ ἡ κάθαρσις συνδέεται μὲ μιαν ἀξίαν πὸν ἐδημιούργησεν ὁ πολιτισμὸς μας. Ἡ ἀξία αὐτὴ εἶναι, ὅπως λέγει ὁ André Malraux, τὸ μέλλον! Διότι ἡ ἐπιστήμη ἐδημιούργησε θαύματα, δ ἐ ν ἐ κ ρ ῆ μ ν ι σ ε ν ὅ μ ω ς κ α μ μ ί α ν ἀ ξ ί α ν. Ἄλλα αἷτια μετέβαλαν τὸ περιεχόμενον τους. Διότι ἡ Ἐπιστήμη δὲν ἐθεμελίωσε ν ἔ α ν ἡ θ ι κ ῆ ν. Δὲν ἔδωσεν ἀπάντησιν εἰς τὸ αἰώνιον ἐρώτημα: «Ποία εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς;»

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ ἄγχους τοῦ μέλλοντος καὶ τῶν καταστροφικῶν προβλέψεων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημόνων καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν ρύπανσιν τοῦ περιβάλλοντος ἐρευνᾶται καὶ γενικώτερον ἢ καταναλωτικὴ κοινωνία θὰ ἠμπορέσῃ νὰ ἐπιβιώσῃ μὲ τὸν ἰλιγγιώδη ρυθμὸν τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως. Κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν δύο ομάδες ἐπιστημόνων διεθνoῦς κύρους ἀσχολοῦνται μὲ τὸ πρόβλημα. Τὰ συμπεράσματά των θὰ δημοσιευθοῦν τὸ προσεχὲς ἔτος. Ἀπὸ τὰ ὅσα ὅμως γνωρίζομεν, τὰ δεδομένα πὸν παρουσιάζουν εἶναι τρομερά.

Ἡ πρώτη ὁμὰς συγκροτηθεῖσα εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀπὸ 33 προσωπικότητας ἐξ ἰατρῶν, βιολόγων, οἰκονομολόγων καὶ κοινωνιολόγων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Sir Julian Huxley καὶ ὁ Sir Frank Fraser Darling, ἐτοιμάζουν ἐν *Blueprint for Survival* εἰς τὸ ὁποῖον προτείνουν διάφορα μέτρα μὲ βᾶσιν τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν φύσιν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων προτείνεται τὸ σταμάτημα τῆς κατασκευῆς δρόμων καὶ ἡ κατασκευὴ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Τὸ τραῖνον πρέπει νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ αὐτοκίνητον. . . .

Ἡ δευτέρα ὁμὰς ἀποτελουμένη ἀπὸ τέσσαρας εἰδικoὺς τοῦ MIT καὶ ἐργασθεῖσα κατ' ἐντολὴν τῆς Ρωμαικῆς Λέσχης τοῦ Ἰταλοῦ βιομηχάνου καὶ στοχαστοῦ Aurelio Peccei καταλήγει εἰς φοβερώτερα ἀκόμη συμπεράσματα. Προβλέπει, οὔτε

δλίγον οὔτε πολύ, ὅτι μετὰ μερικὰ ἔτη, ὄχι πρὸ τοῦ 2000 ἀλλ' οὔτε καὶ μετὰ τὸ 2050, ἢ σημερινὴ μορφή τοῦ κόσμου θὰ μεταβληθῆ ριζικῶς. Ὁχι μόνον λόγω τῆς ρυπάνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας, τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ καὶ τῆς βιολογικῆς παρακμῆς, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς ἀσταμάτητης οἰκονομικῆς προόδου. Ἡ κοινωνία τῆς καταναλώσεως ὁδηγεῖ εἰς τὴν αὐτοκαταστροφὴν της! Κατὰ τοὺς ἐπιστήμονας τοῦ MIT μία οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἐπιβάλλεται: Τὸ σταμάτημα τῆς ἀναπτύξεως, τὸ Zero Growth!

Ἴσως, ὅμως, ὁ φόβος νὰ διώγκωσε τὴν εἰκόνα τοῦ κινδύνου. Τὸ ἄγχος νὰ ἐτροφοδοτήθῃ ἀπὸ τὴν καθημερινότητα τῆς συγχρόνου ζωῆς. Καὶ νὰ κατέστη ἀποπνευκτικόν. Καὶ ἴσως ἔρχεται ἡ ὥρα τῆς ἐλπίδος. Ὁ κύκλος τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ ἀνθρώπου,

πὸν πότε πάνω στὰ ψηλὰ
πότε βαθιὰ πααίνει...

* * *

Διὰ νὰ εἶναι ὅμως ὁ κύκλος τῆς αἰσιοδοξίας δικαιολογημένος, δὲν φθάνει νὰ εἶναι χαρίεις ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ εἶναι καὶ σοβαρὸς.

Καὶ σοβαρὸς δὲν εἶναι, ὅταν ὁραματίζεται μέτρα ἀποτροπῆς τοῦ κινδύνου πὸν θὰ ἐφαρμόσουν οἱ ἄλλοι εἰς βάρος των, ἀλλ' ὅταν συνειδητοποιῆ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι πρόθυμος καὶ εἰς ἰδικὰς του θυσίας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ. Θὰ δημιουργηθῆ τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς κοινῆς θυσίας; Δὲν φθάνει ὁ ἀνθρωπισμός, δὲν φθάνει ἡ ἐπανάστασις κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πιέσεων πὸν δημιουργεῖ ἡ πρόοδος.

Χρειαίεται καὶ ἡ ἐπανάστασις κατὰ τοῦ ἐαυτοῦ μας. Καὶ ἡ ἐπανάστασις αὐτὴ ὀνομάζεται θυσία. Ἡ πραγματικὴ ἐπανάστασις δημιουργεῖ ἀξίας. Εἴτε μὲ τὸ παλαιόν, εἴτε μὲ νέον περιεχόμενον. Εἴτε μὲ τὸ παλαιόν, εἴτε μὲ νέον περιβλημα.

Ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν θυσίαν. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι τὸ δίδαγμα τῆς διαβάσεως τοῦ Θεανθρώπου ἀπὸ τὸν κόσμον. Πρέπει ὅμως ἡ θυσία νὰ εἶναι ἔλλογος διὰ νὰ κατοχυρώη τὴν ἀξίαν καὶ νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὸν κλοιὸν τῆς ψυχώσεως. Καὶ εἶναι ἔλλογος, ὅταν γίνεται διὰ κάποιον σκοπὸν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θυσία τῶν νέων πὸν ἀμφισβητοῦν σήμερον εἰς τὸν κόσμον ὄλον τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν δὲν δημιουργεῖ ἀξίας. Ὁχι διότι δὲν εἶναι δικαιολογημένη ἢ ἀμφισβήτησις. Ἀλλὰ διότι δὲν καταλήγει εἰς κανένα σκοπὸν.

Καὶ χρειαίεται καὶ θυσία ὑλική. Διότι, ὅπως εἶπεν ὁ Proudhon, ὁ ἄνθρωπος θυσιάζει εὐκόλα τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ πολὺ δύσκολα τὴν περιουσίαν του.

Ἡ θυσία ὅμως δὲν εἶναι ἀτομικὴ μόνον ἔννοια. Εἶναι πρὸ παντὸς ἔννοια κοινω-

νική. Ὅπερ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος προβαίνει εἰς θυσίαν ἰδικήν του — καὶ μόνον τότε — δικαιούται νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἀντίστοιχον θυσίαν τῶν ἄλλων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Παύει νὰ ἔχῃ τότε ἠθικὸν μόνον περιεχόμενον ἢ θυσία καὶ προσλαμβάνει περιεχόμενον κοινωνικόν. Μεταξὺ τῶν δύο ἀκροτήτων τοῦ διαλόγου τοῦ Maurice Rostand, τῆς βεβαιώσεως ὅτι :

on peut verser du sang et rester un apôtre

καὶ τῆς ἀπαντήσεως ὅτι :

on peut verser le sien, mais pas celui des autres,

ὑπάρχει ἡ μέση ὁδὸς τοῦ συγχρόνου κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινῆς θυσίας εἰς τὴν ὁποίαν στέργουν ἢ ὑποχρεοῦνται νὰ στέρξουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἡ κοινωνικὴ συνείδησις τὰς ἐπιβάλλῃ.

Χωρὶς τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν τίποτε δὲν γίνεταί. Οὔτε ἡ ἐξουσία, οὔτε τὰ ὄπλα, οὔτε ἡ πείσις τῶν ὠργανωμένων συμφερόντων ὠφελοῦν εἰς τίποτε. Χρειάζεται ἡ κοινωνικὴ συνείδησις περὶ τοῦ κοινοῦ καλοῦ. Καὶ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνάγκης κοινῶν θυσιῶν.

Ἄλλ' ἡ κοινωνικὴ συνείδησις, ὅπως καὶ ἡ συνείδησις ἐν γένει, δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν. Πολὺ πρὸ τοῦ Marx, ὁ Spinoza τὸ ἀπέδειξε. Δυστυχῶς οἱ ἰδεολογικοὶ φανατισμοὶ τὸ ἀγνοοῦν. Ἡ κοινωνικὴ συνείδησις στηρίζεται εἰς τὴν γνῶσιν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐξορκίζει τὴν πραγματικότητα, ποὺ εἶναι δυνατώτερη, ὅπως καὶ ἡ φύσις, ἀλλὰ βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ προσαρμοσθῇ. Τὸ πρῶγμα βέβαια εἶναι π ο λ ὺ ε ὕ κ ο λ ὶ τ ε ρ ο ν ν ἄ λ ἔ γ ε τ α ι π α ρ ἄ ν ἄ γ ἰ ν ε τ α ι. Εἶναι ὁμως ρεαλιστικώτερον καὶ χρησιμώτερον νὰ λέγεται καὶ νὰ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἐπιτευχθῇ, ἀπὸ τὸ νὰ λέγεται τί πρέπει νὰ γίνῃ ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ θυσίαν τῶν ἄλλων.

Εἰς τὸ εἶδος δὲ τοῦτο τῆς ἐμφανίσεως τοῦ προβλήματος διαπρέπουν οἱ πάσης φύσεως ἐκάστοτε («εἰδικοί»).

Νὰ προστατευθῇ τὸ τοπίον, νὰ περιορισθῇ τὸ ὕψος, νὰ καταργηθοῦν αἱ ρυπάνσεις, νὰ ἀξηθῇ τὸ πράσινον, νὰ καθαρίσων αἱ θάλασσαι εἶναι τὰ συνθήματα τῶν ψηφισμάτων τῶν διαφόρων καλοπροαιρέτων, εἰδικῶν καὶ μὴ. Πάντα ὁμως ταῦτα πρέπει νὰ τὰ διατάξῃ ὁ νόμος καὶ νὰ γίνων εἰς βάρους ὠρισμένων μόνον ἀνθρώπων. Καὶ φυσικὰ δὲν γίνονται.

Ἄλλης προσπαθείας ἔχομεν χρεῖαν. Τῆς προσπαθείας νὰ δημιουργηθῇ κοινὴ συνείδησις διὰ τὴν σοβαρὰν ἀντιμετώπισιν διὰ κ ο ι ν ὶ ν θ υ σ ι ὶ ν, τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος.

Ἄλλ' ἡ ἀντιμετώπισις αὐτῆ διὰ κοινῶν θυσιῶν ἔχει καὶ μιὰν ἄλλην συνάρτησιν. Πρέπει νὰ ἀποκτήσωμεν ὅλοι τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης. Χωρὶς τὸ αἶσθημα αὐτό,

πὸ εἶναι πλέον ἀτομικὸν κίνητρον δὲν ἠμπορεῖ νὰ δημιουργηθῇ ἡ κοινωνικὴ συνείδησις περὶ τῶν ἀναγκαίων θυσιῶν.

Καὶ τὸ αἶσθημα αὐτὸ τῆς εὐθύνης λείπει ἀπὸ τὸν σύγχρονον κόσμον. Ἡ ἀλλοτριώσις δὲν ἔχει μόνον τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς οἰκονομικοῦ παράγοντος, ὡς νομίζουσιν οἱ μαρξισταί, ἢ ὡς πολιτικοῦ στοιχείου, ὡς πιστεύουσιν οἱ πάσης φύσεως μνηστῆρες τῆς ἐξουσίας, ἔχει μίαν ἄλλην ἀφετηρίαν, πὸ ἔχει καταστήσει κοινωνικὴ πληγὴ καὶ πὸ ὁδηγεῖ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας καὶ τὰς οἰκονομικὰς καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς καὶ τὰς ἠθικὰς μορφὰς τῆς παρακμῆς. Βλέπομεν γύρω μας καθ' ἡμέραν τὴν λιποθυμίαν τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐθύνης. Δὲν ὑποπτευόμεθα μόνον ὅτι ἡ λιποθυμία αὐτή, ἡ ὁποία διευκολύνει προσκαίρως τὴν καλοπέρασιν, εἶναι τὸ τελευταῖον σκαλοπάτι τοῦ τέλματος.

Ἡ Ἑλλὰς εὐρίσκεται εἰς τὴν ὀπισθοφυλακὴν τῆς προόδου πὸ δημιουργεῖ τὴν ἀδριανὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἔχει μικρότερας ἐπὶ τοῦ παρόντος ζήμιας ἀπὸ αὐτήν.

Ἄλλὰ καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἔργον εἶναι εὐκολώτερον καὶ αἱ θυσίαι πὸ θὰ χρειασθοῦν ὀλιγώτεραι. Φθάνει νὰ δημιουργηθῇ κοινὴ συνείδησις περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ ἔργου καὶ τῶν θυσιῶν. Ἄν δὲν ἐπιτύχωμεν τὴν συνείδησιν αὐτῆς, θὰ ἐνθυμίσωμεν, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν τὸν ἀφορισμὸν τῆς Φαίδρας :

«Τὰ χρηστὰ ἐπιστάμεθα καὶ γιννώσκομεν, οὐκ ἐκπονοῦμεν δὲ»

ἢ πάλιν τὸ τοῦ Μενάνδρου :

«Ἄπαντες ἐσμὲν εἰς τὸ νοθετεῖν σοφοί»...